

JONAS BRETKŪNAS

Pirmasis didelis Renesanso bangų iškeltas lietuvių rašytojas buvo iš Mažosios Lietuvos kilęs, t. y. prūsų kilmės, Jonas Bretkūnas. Tai – vienas žymiausių lietuvių raštijos kūrėjų.

Gimė 1536 m. Bambolių (Bamblių) kaime prie Alnos (Lava) upės netoli Frydlando (dabar Pravdinskas, Kaliningrado sr.) miestuko, kuriame tada tuomet gyveno apie 2000 gyventojų. Mirė Karaliaučiuje 1602 m.

Bretkūno motina buvo laisvoji prūsė, tėvas – Frydlando miestietis Valtenas Bretkė, suvokietėjęs prūsas. Jis turėjo alaus daryklą ir kailių raugyklą. Bretkūno biografo vokiečių baltisto ir slavisto Viktoro Falkenhano (Viktor Falkenhan) nuomone, gimtosios Bretkūno kalbos buvo prūsų ir vokiečių. Bet jis dar jaunystėje bus išmokęs ir lietuviškai, nes aplinkiniuose kaimuose gyventa lietuvių. Susiformavus Mažosios Lietuvos regionui, kuriame tuo metu gyveno daugiausia lietuviai ir vyravo lietuvių kalba, Bretkūnas tapo lietuvių rašytoju. Spėjama, kad jis baigė Frydlando mokyklą. Gal po to kurį laiką lavinosi, dirbdamas lietuviškos parapijos klebono pagalbininku, nes studijuoti pradėjo vėlokai – devyniolikos metų.

1555 m. birželio mėnesį Bretkūnas įrašomas į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą, pažymint, kad yra neturtingas ir našlaitis. Motina jau buvo mirusi. Vis dėlto turėjo sumokėti pusę stojamojo mokesčio – 5 grašius. Studijų metais, kaip aiškėja iš jo vėliau rašytų laiškų, pinigų skolino „geri draugai“. Žinoma 14 Bretkūno laiškų, rašytų daugiausia vokiškai Prūsijos kunigaikščiui ir kitiems valdžios žmonėms. Stodamas į universitetą, mokėjo lotynų kalbą, o Biblijos nagrinėjimas reikalavo rimtai gilintis ir į graikų bei hebrajų kalbas. Karaliaučiuje tikriausiai susipažino su lietuvių ir lenkų bažnyčios, buvusios Šteindamo priemiestyje, klebonais Vilentu ir lenku Sekliucijanu.

1556 m. pabaigoje Bretkūnas studijas Karaliaučiuje nutraukė ir persikėlė tęsti teologijos mokslų į Vitenbergo universitetą, į kurį buvo įrašytas 1557 m. sausio mėnesį. Po Liuterio mirties čia toliau dirbo Melanchtonas, buvęs Kulviečio ir Rapolionio mokytojas, ir kiti liuteronizmo veikėjai. Neaišku, kada Bretkūnas baigė Vitenbergo universitetą. Žinoma, kad 1562 m. jis buvo Pietų Vokietijoje, gal net Šveicarijoje. Galbūt tuo metu dirbo vaikų mokytoju. Tais metais kunigaikščio Albrechto nurodymu pašaukiamas grįžti į Prūsiją ir paskiriamas Labguvos klebonu. Taigi Karaliaučiuje buvo žinoma, kad Bretkūnas moka lietuvių ir prūsų kalbas, reikalingas pastoriumi, dirbančiam Labguvoje.

Klebonauti Labguvoje Bretkūnas pradėjo 1562 m. Ten išgyveno daugiau kaip 25 metus. 1563 m. jis rašė kunigaikščiui, kad tuokiasi, ir prašė, kaip tais laikais buvo įprasta, suteikti pašalpą vestuvėms. Jo žmona tapo vokiečių bajoraitė, su kuria buvo pažįstamas iš Frydlando laikų. Abu jos tėvai, turėję dvarą netoli Bambolių, jau buvo mirę. Bretkūnas iš valdžios gavo vestuvėms grūdų pyragams, alaus ir pusę jaučio. Tapęs klebonu, valdė bažnytinį ūkį – daugiau kaip 60 ha žemės.

Labguva buvo kaimas su turgavietės teise. Čia stovėjo Ordino laikų mūrinė pilis, bažnyčia. Tai buvo pelkėtas girių kraštas prie Deimenos upės (Deimė, rus. Dejma), apie 4 km nuo Kuršių marių. Labguvoje žmonės kalbėjo daugiausia lietuviškai ir vokiškai, o jos apylinkėse – prusiškai ir kuršininkiskai, t. y. latviškai. Dauguma žmonių apie krikščionybę menkai ką išmanė. Vasarą tuose kraštuose apsistodavo nemažai atvykėlių, nes čia ėjo prekybos vandens kelias iš Lietuvos į Karaliaučius: Nerimi, Nevėžiu, Nemunu, Gilija, Kuršių mariomis, Deimena, Priegliumi. Tad Bretkūnui nuolat tekdavo susitikti su žmonėmis iš Lietuvos.

Bretkūnas bažnyčioje pamokslus sakė vokiškai ir lietuviškai. Prūsų ir kuršininkų kalbas vartojo asmeniniam bendravimui, sielovadai. Atsidėjo mokslui ir lietuviškų knygų rašymui, todėl ūkio reikalai jį slėgė panašiai kaip Mažvydą – stengėsi jų atsikratyti. Darbas Labguvoje šviesuoliui Bretkūnui darėsi nebeįdomus. 1584 m. laiške kunigaikščiui pareiškė, kad ieškosiąs tarnybos už Prūsijos ribų.

1587 m. pradžioje reikalavo, kad būtų perkeltas į Pilupėnus (dabar Nevskojė, Kaliningrado sr.).

Kunigaikštis tai suprato ir, kai 1587 m. mirė Vilentas, į jo vietą Karaliaučiaus lietuvių parapijos klebonu buvo paskirtas Bretkūnas.

Šteindamo bažnyčia, į kurią atsikėlė Bretkūnas, aptarnavo pakaitomis, kas antrą savaitę, lietuvius ir lenkus. Tokia tvarka buvo įvesta nuo 1550 m. Abu klebonai gyveno toje pačioje klebonijoje. Lietuvių, daugiausia žemesnio ir vidurinio luomo, tuo metu Karaliaučiuje buvo 3500 – t. y. jie sudarė 10 % visų gyventojų. Bretkūnas susibičiuliavo su istoriku ir kartografu Kasparu Henenbergu (Kaspar Hanenberg). Abu domėjosi prūsų senove. Prasidėjo kūrybingiausias Bretkūno gyvenimo laikotarpis.

1595 m. Bretkūnas įvesdino į tarnybą naują Šteindamo bažnyčios lenkų kleboną Stefaną Vilkau, kuris netrukus vedė Bretkūno dukterį Barborą. Ji mirė jauna – 1600 m.¹ Jos sūnus Kristupas, Bretkūno vaikaitis, baigęs Karaliaučiaus universitetą, priklausė tenykštei poetų ir muzikų draugijai, kaip ir garsus poetas, Karaliaučiaus universiteto poezijos profesorius Simonas Dachas (Simon Dach), kuris sukūrė, be kita ko, lotynišką panegirinį eilėraštį Danieliaus Kleino lotyniškai parašytai pirmajai spausdintai *Lietuvių kalbos gramatikai* (1653).

Bretkūnas mirė siaučiant maro epidemijai. Palaidotas tą pačią dieną kaip ir parapijos lietuvių mokytojas. Vadinasi, prie Šteindamo bažnyčios buvo ir lietuviška mokykla.

Nė vienas XVI a. lietuvių rašytojas nenuveikė tiek, kiek Bretkūnas. Deja, ne viską, ką jis parengė, jam pavyko išspausdinti. Didesnė pusė jo raštų – tai rankraščiai ir spėjami leidiniai.

Konvoliutas: Bretkūno „Giesmės duchaunos“ ir kiti su Mažvydu susiję darbai. 1589 m. Karaliaučiuje išėjo Bretkūno parengtas rinkinys, kurį sudaro giesmynas *Giesmės duchaunos* [dvasinės], giesmių rinkinėlis *Kancionalas² nekurių giesmių, Kolektos, arba Paspalitos, maldos³* ir Mažvydo *Parafrazis. Kolektos, arba Paspalitos, maldos* – pirmoji lietuviška maldaknygė. Maldos imtos iš Mažvydo giesmyno, pageduotos ir papildytos.

Giesmės duchaunos yra antras lietuviškas giesmynas. XVI a. pabaigoje Mažvydo giesmynas jau nebepatenkino liuteronų. Jie siekė giesmių repertuarą išgryninti pagal savo naująją doktriną, kad neliktų katalikiškos tradicijos požymių. Ir rengdamas *Giesmes duchaunas*, ir *Kancionalą*, Bretkūnas giesmes ima iš Mažvydo darbų, kai ką įneša naujo, bet atsisako didelės dalies Mažvydo giesmių: katalikiškų mišių giesmių, daugelio Viduramžių himnų, originalių lenkų ir lietuvių giesmių. Šiuo atveju Bretkūnas pakluso griežtoms liuteronizmo nuostatoms.

Mažvydo Parafrazis⁴. Tai – vertimas iš vokiečių kalbos. Knygelė prijungta prie Bretkūno giesmyno. Šioje knygelėje rašoma, kaip reikia suprasti („permanyti“) Viešpaties maldos „Tėve mūsų“ kiekvieną teiginį, taip pat nurodoma, apie ką reikia galvoti, kaip giedoti ir melstis priimant Komuniją.

Išlikęs tik vienas šio konvoliuto egzempliorius, saugomas Upsalos universiteto bibliotekoje Švedijoje.

Bretkūno Postilė

1591 m. Karaliaučiuje išėjo dviem dalimis, sujungtomis į vieną konvoliutą, stambus Bretkūno darbas (sudėjus abi dalis – apie 1000 p.) *POSTILLA⁵ Tatai esti Trumpas ir Prastas Išguldimas Euangelium sakomiu Bažnyčioje Krikščioniškoje [...] Per Jana Bretkūna Lietuwos Plebona*. Tai pirmas spausdintas tokio žanro – pamokslų – lietuvių prozos leidinys. Jis turi didelę reikšmę lietuvių bendrinės kalbos raidai, rašytinio stiliaus formavimuisi. „Kadangi ‚Postilė‘ buvo skirta liaudžiai, Bretkūnas ir stengėsi į ją prabilti paprastais liaudiškais žodžiais bei posakiais, operuoti raiškiomis liaudiškomis stilistinėmis priemonėmis. Ypač gyva ir vaizdinga kalba yra ten, kur Bretkūnas aprašo buitinio gyvenimo detales

¹ Henrikas Zabulis, „Epitalamos Jono Bretkūno dukrai Barborai“, in: *Knygotyra*, 2000, t. 36, p. 275–289.

² Kancionalas (iš lotynų k.) – daugiabalsių giesmių rinkinys.

³ Kolektos (iš lotynų k.) – kolektyvinės; paspalitos (iš lenkų k.) – visų vartojamos.

⁴ Parafrazė – graikiškos kilmės žodis, reiškiantis atpasakojimą, teksto prasmės aiškinimą.

⁵ Postilė – lotyniškos kilmės žodis; taip buvo vadinami pamokslų rinkiniai.

arba vargšų, ligonių padėtį [...]. Bretkūnas ne tik praturtino tuometinį lietuvių prozos stilių, bet ir visą besiformuojančios lietuvių literatūrinės kalbos raidą kreipė teisinga, liaudine linkme”⁶.

Postilėje nesunkiai galima apčiuopti lietuvių publicistikos ir visuomeninės-filosofinės minties užuomazgų. Bretkūnas tęsia Mažvydo pradėtą draugišką dialogą su lietuviais. Jo kalboje pasigirsta mums gerai žinomos donelaitiškos intonacijos, kreipiniai: „mums nabagėliams“, „mano miela Lietuva“, „mieli prieteliai“ ir panašiai. Lietuvos klebonas – kaip jis save pavadino – yra lojalus esamai santvarkai, rašo, kad valstietis turi „bijotisi ir klausyti“ savo bajoro, o miestietis – savo burmistro, bet kartais pakelia balsą prieš ponus, pikta pareikšdamas, kad prapuls tie, kurie „ubagą applėš, lup, jo prakaitą ir kraują išsiurbia“. *Postilėje* pirmą kartą nuskamba tautinės vertės žadinimo motyvas. Autorius ragina žmones reikalauti tokių kunigų, kurie rašo lietuviškas knygas: „Prašykite [...], jeib [...] ir jumus tokius ročytų [teiktųsi] duoti plebonus [klebonus], kurie jūsų prigimtu liežuviu jumus išrašytų šventas knygas“. Panašiai Bretkūnas samprotauja 1590 m. rašytame laiške Prūsijos kunigaikščiui apie lietuvių kalbą ir lietuviškas knygas, kurių taip stinga: „Aš [...] dabar, 29-aisiais savo pamokslininkavimo metais, su skausmu ir širdingais atodūsiomis esu pamatęs ir patyręs, kad Lietuvos [t. y. Mažosios Lietuvos] bažnyčia iki šiol nėra ganoma Dievo žodžiu savąja kalba taip, kaip yra reikalinga [...]. Taip pat ir karališkoje dalyje [t. y. Didžiojoje Lietuvoje], kiek man žinoma, iki šiol lietuvių kalba nebuvo parašyta nė menkiausias knygelės, tuo šiai bažnyčiai padarytas žymus nuostolis”⁷. Čia jis turi galvoje protestantiškas knygas, bet vis tiek matome, kad Bretkūnas rūpinasi ne tik savo krašto, bet ir visos lietuvių tautos reikalais. Paskutiniame laiške kunigaikščiui, rašytame 1602 m., jis pavartoja naują ano meto kultūriniam gyvenimui „lietuvių skaitytojo“ sąvoką. Dar kartą peržiūrėjęs ir pataisęs Biblijos vertimo rankraštį, Bretkūnas konstatuoja: „lietuvių skaitytojas, tikiuosi, šiuo vertimu bus labiau patenkintas”⁸.

Rašydamas *Postilę* Bretkūnas naudojosi ir kai kurių vokiečių autorių darbais, tačiau apskritai jo darbas yra pakankamai originalus. Tai leidžia kelti klausimą, kokią vietą *Postilė* užima lietuvių filosofinės minties istorijoje. Bretkūnas buvo palygintas su Baroko autoriumi Konstantinu Sirvydu, kurio *Postilė Punktai sakymų* buvo išleista Vilniuje 1629 ir 1644 m. Barokui svarbus individas, jo dramatiškas likimas, o Renesansui – bendruomenė, bendras visų elgesys⁹. Sirvydas buvo jėzuitas, o Bretkūnas kitos religinės pakraipos, racionalesnės – liuteronas. Todėl Bretkūnas priklauso Renesanso epochos filosofijai, jos Reformacijos šakai. Jis naudojosi kai kuriais „garsiausių teologų“ komentarais, ištikimai laikėsi liuteronybės principų, tikroju religijos šaltiniu iškeldamas Bibliją, ypač evangelijas. Knygos lotyniškoje prakalboje, adresuotoje Prūsijos kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, autorius pareiškia, kad, rašydamas šią knygą, rėmėsi pagrindiniais Liuterio ir Melanchtono teiginiais.

Biblijos vertimas į lietuvių kalbą

Svarbiausias Bretkūno darbas – visos Biblijos (ir Senojo, ir Naujojo Testamento) vertimas į lietuvių kalbą – nebuvo išleistas. Bibliją jis vertė iš Liuterio vokiškojo vertimo. 1579–1590 m. parengtas 8 dalių rankraštis liko neišspausdintas. Tai didelė skriauda lietuvių kalbai, literatūrai, kultūrai. Biblijos vertimas į tautines kalbas Renesanso ir Reformacijos epochoje buvo vienas svarbiausių kiekvienos tautos kultūrinių uždavinių, nes iki tol Vakarų Europoje daugiausia remtasi lotyniškuoju Biblijos vertimu. XVI a. Biblijos vertimas buvo išleistas vokiečių, švedų, danų, suomių kalbomis. Rusėnas Pranciškus Skorina savo tautiečiams rusėnams leido ją Prahėje kirilika – slavų rašmenimis. Didelis įvykis Lietuvoje ir Lenkijoje buvo vadinamosios Brastos (Lietuvos Brasta: taip nuo XIV a. buvo vadinamas miestas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje; dabar – tai Brestas, esantis Baltarusijoje)

⁶ Jurgis Lebedys, Jonas Palionis, „Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, paruošė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1972, p. 15.

⁷ Jonas Bretkūnas, *Rinkiniai raštai*, parengė Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 321.

⁸ *Ibid.*, p. 326–327.

⁹ Darius Kuolys, „Dvi tikrybi turi tiesa...“: J. Bretkūnas ir K. Sirvydas kultūros stilių kaitoje“, in: *Pergalė*, 1987, nr. 6, p. 141.

Biblijos pasirodymas lenkų kalba 1563 m., kurį organizavo Lietuvos kancleris kalvinistas Mikalojus Radvila Juodasis. Bretkūno verstos Biblijos išleidimas būtų suvaidinęs ypač svarbų vaidmenį lietuvių tautos kultūros istorijoje. Biblijoje glūdėjo didžiulės grožinės literatūros versmės, stilistinių atspalvių įvairovė. Daugelio pasaulio kraštų menininkai – dailininkai ir rašytojai – iš Biblijos, kaip iš neišsenkančio aruodo, sėmėsi siužetų savo kūriniams: Adomas ir Ieva, Kainas ir Abelis, Mozė, Abraomo auka, Dovydas ir Galijotas, Samsonas ir Dalila, Kūdikėlio prakartėlė, Judas išdavikas, Kristaus kančia ir t. t. Bretkūnas pirmasis viską atkūrė lietuvišku žodžiu – ir pasakojimo formą, ir turinį. Išversti Bibliją buvo sunku ne tik dėl jos teksto senumo ir sudėtingumo, bet ir dėl to, kad lietuvių literatūrinė kalba dar buvo nesusiformavusi. Tuo atžvilgiu, kaip sakė Karaliaučiaus universiteto profesorius Liudvikas Rėza, Kristijono Donelaičio *Metų* leidėjas ir pirmojo lietuvių liaudies dainų rinkinio parengėjas, vokiškai rašęs poetas, buvo *visiška dykuma*. Bretkūno nuopelnus XIX a. pradžioje teisingai įvertino Rėza savo vokiškai parašytoje *Lietuviškos Biblijos istorijoje* (1816). Jis teigė, kad Bretkūnas nuosekliai laikėsi originalo, atkūrė orientalinį (Rytų kraštų) veikalo pobūdį, leido pasireikšti ir lietuvių kalbos dvasiai. Jo Biblijos vertimas pasižymėjo kalbos ir išraiškos grynumu, buvo vengiama germanizmų. Siekė versti trumpai ir aiškiai, neskubėjo nusakinėti originalo sąvokų keliais kitais žodžiais, bet ieškojo atitikmenų, kūrė naujadarus. Bretkūnui teko pirmajam rašyti apie meilę lietuviškais žodžiais. Sigitas Geda, versdamas *Giesmių giesmę*, skaitė įvairių kalbų vertimus, taip pat ir Bretkūno. Kartais vertėjo išradingumu tiesiog reikia stebėtis.

Bretkūno vertimo lygį galima iliustruoti keliais pavyzdžiais iš *Giesmių giesmės* – pasakojimų apie žydų galiūną Samsoną ir Dovydo ir Galijoto dvikovą.

Giesmių giesmė

Senajame Testamente yra meilės lyrikos šedevro šlovę pelnusi *Giesmių giesmė* – eilių ciklas, kurio autoriumi biblinė tradicija laiko žydų karalių Saliamoną. Tai lyriškas karaliaus Saliamono ir jo mylimosios piemenaitės Sulamitos dialogas. Šio dialogo veikėjus Bretkūnas suvokė alegoriškai – kaip ryšį tarp Kristaus ir krikščionybės, tarp tikinčiųjų ir Bažnyčios. Štai Bretkūno meniškas tekstas:

– Kaip rožė tarp erškėčių,
Teip yra mano prietelka [mylimoji] tarpa dukterų.
Kaip obelis tarp medinų [laukinių] medžių,
Teip yra mano prietelius [mylimasis] tarp sūnų.

[...]

Šitai esti balsas mano prieteliaus,

Šitai jis ateit [ateina]

Ir šokinėj ant kalnų,

Ir šoka ant kalnelių.

Mano prietelius lygus esti stirnui

Arba jaunam elinui [elniui].

[...]

Mano prietelius atsakė ir kalb man:

„Kelkis, mano prietelka,

Mano graikštoji, bei ateik!

Nesa šitai žiema prabėgo,

Lytaus nebėra,

Žolės išdygo žemėje.

Pavasaris atėjo,
Ir kurklelių [karvelių] balsas
Girdims yra žemėje.
[...]
Kelkis, mano prietelka, bei ateik,
Mano grakštoji (graikštoji), ateik (eik čia)¹⁰ 11

Vienas populiariausių Biblijos siužetų yra senovinis romanas apie galiūną Samsoną. Jo motyvais savo nemirtingus kūrinius sukūrė tokie įžymūs menininkai, kaip Rembrantas, Sen-Sansas (opera *Samsonas ir Dalila*) ir kt. Bretkūnui pavyko šį pasakojimą išversti gana ryškiu beletristiniu stiliumi.

Apie žydų galiūną Samsoną

Samsonas buvo žydų kovų su filistiečiais didvyris. Jo jėga slypėjo ilguose plaukuose. Jo mylimoji Dalila (toliau pateikiamoje ištraukoje – Delila), filistietė, apgaule nukirpo Samsonui (Simsonui) plaukus, tada priešai jį suėmė, išdūrė akis. Plaukams ataugus, aklas Samsonas atkeršijo filistiečiams ir pats žuvo kartu su jais. Štai šio pasakojimo finalas.

Potam mylėjo jisai moteriškę pas upę Sorek [prie Soreko upės], ta vadinama buvo Delila. Tospī [pas ją] atėjo hercigiai (kunigaikščiai)¹² filistų ir bylojo:

– Perkalbėk jį ir dabokisi, kame jis tokią didelę šylą tur ir kuo mes jį apgalėtumbim ir priverstumbim (pergalėtumbim). Tada mes tau kožnas duosim rūkstantį ir šimtą sidabrinukų.

Bei [ir] Delila bylojo Simsonui:

– Meldžiams, pamisakyk [pasakyk man], kame tavo didi syla, ir kuo tave galėtų rišti, idant būtumbei apgalims. [...]

O kaip ji jo žodžiais savo kožną dieną jį nepakajavo ir jį kvaršinojo, apilso jo dūšia iki smerties, ir pasakė jai visą savo širdį; ir bylojo jospi [jai]:

– Niekadai nebuvo bar[zda]skutys ant mano galvos [...]. Kada tu mane apskustumbei, tada atstotų nuog manęs mano syla, ir būčiau silpnas ir kaip visi kiti žmones. [...]

Ir ji davė jam užmigti ant savo sterblės, ir atvadino vieną, kursai jam anus septynis pynimus jo galvos nuskustų. [...] Tada buvo jo syla nuog jo atstojusi. Ir ji bylojo jam:

– Filistai ant tavęs, Simsone!

O jis, nuog miego savo pabudęs, tarė:

– Eš išsprūsiu, kaip pirm išsprūdau! Eš išsiveržėsiu! – Nežinodams Poną [Viešpatį] nuog savęs atstojusį.

Bei filistai sugavo jį ir išdūrė jam akis, ir nuvedė jį ing Gasą, ir apkala jį dviem geležies retežimis, ir jis turėjo malti apkalime.

O plaukai galvos jo pradėjo vėl augti, kur nukirpyti buvo.

O kaip filistų hercigiai (kunigaikščiai) susirinko savam Dievui Dagonui didį afierą [auką] ataduoti ir pasidžiaugtisi, bylojo anys:

– Mūsų dievas padavė mumus mūsų neprietelį Simsoną mūsų rankasna. [...] Atveskite Simsoną, idant jis po mūsų akim žaistų [grotų].

¹⁰ Lenktiniais skliausteliais perteikiami Bretkūno originale esantys puslaužtiniai skliaustai, kuriais jis skliaudė sinonimus (spec. red. past.).

¹¹ Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, 1983, p. 303–304.

¹² Cituodamas tekstą, šios knygos autorius vartojo tik vienos rūšies skliaustelius (laužtinius). Palyginus citatą su Bretkūno *Rinktiniais raštais*, paaiškėjo, kad autorius čia išleido Bretkūno sinonimiškai vartotus žodžius (juos Biblijos vertėjas įrašydavo savituose puslaužtiniuose skliausteliuose, kuriuos *Raštų* rengėjas perteikė kampiniais). Praleisti sinonimai šiame tekste įrašyti lenktiniuose skliausteliuose, o laužtiniai palikti autoriaus aiškinimams (spec. red. past.).

Tada atvedė anys Simsoną iš apkalimo, ir jis žaidė po jų akim. Ir anys pastatė jį tarp dviejų stulpų. Bei Simsonas bylojo tarnui, kuris jį ranka vedė:

– Duokim [duok man] nutverti stulpų, ant kurių namai stov, idant jumpi atsislėgčiau [į juos atsiremčiau].

Bei namai pilni buvo vyrų ir moterų. Buvo teipajeg [taip pat] tenai visi kunigaikščiai filistų ir ant stogo – kaip [kokie] trys tūkstantys vyrų bei moterų, veizdenčių, kaip Simsonas žaidė.

Bet Simsonas meldėsi Pono [į Dievą], bylodamas:

– PONE, PONE, atmink manens [mane] ir stiprinkim [sustiprink mane], Dieve, šį kartą, idant eš dėlei mano abiejų akių vieną kartą galėčiau umstyties (pasitiešyti) [pasityčioti] iš (ant) filistų [...].

Ir jis nutvėrė abu vidumi stovinčiu stulpu, ant kurių namai pastatyti buvo ir ant kurių anys laikės (tvėrės), vieną ing savo dešinę ranką, bei antrą ing savo kairę ranką. Ir bylojo:

– Mano dūšia temiršta (prapuol) su filistais!

Ir pasilenkė macnai. Tada (užpuolė) pa[r]griuvo namai ant (hercigių) kunigaikščių ir ant visų žmonių, kurie juosu buvo, – kaip numirėlių daugesnė buvo jam prapuolant, nei kurie jam gyvam esant numirė.¹³

Dovydo ir Galijoto dvikova

Biblijos pasakojimas apie Izraelio ir Judėjos karalių Dovydą Bretkūno irgi itin meniškai išverstas.

Filistai surinko savo zalną [kariuomenę]¹⁴ ant kario ir susiėjo Soche, Judo [žemėje], ir padarė abazą [lauko karo stovyklą] tarp Socho ir Aseko, pas galą *Damim* [prie Efes-Damimų]. Bet Saulias [Saulius – Izraelio valstybės įkūrėjas ir karalius] ir vyrai Izraelio susirinko ir padarė abazą ant žolių lankoje, ir pasigatavijo ant kovos (kario) pryš filistus. [...]

Tada atėjo iš abazo filistų milžinas, vardu Goliatas iš Gato, šešių uolektų ir plaštakos aukštas [2,9 m]. Ir turėjo variną [varinį] šalmą ant savo galvos ir buvo žvynuotu pancerumi [metaliniais šarvais] apsidarens, ir svaras [svoris] jo panceraus buvo penki tūkstantys siekai [saikai] vario [82 kg], ir iš vario kojūšarvą ant savo staibių [blauzdų], ir vario skydą ant savo pečių. Ir kasula [kotas] jo ragotinės [ieties] buvo kaip staklių medis [velenas], ir gelažis jo ragotinės nusvėrė šešis šimtus siekus gelažies [10 kg]. Ir jo skydnešys ėjo pirm jo.

Ir jis pasistojens šaukė kariop [kariuomenę] žemės Izraelio, bylodamas jiemus:

– Er [ar] išėjot jūs pasitaisytų ant kovos (kario)? Er neesmi eš filistas bei jūs Saulio tarnai? Skirkit vieną tarp jūsų, kursai manensp [pas mane] ateitų. Jei jis galės pryš mane kariauti ir mane muš (pergalės), tada mes jūsų būsim tarnais. O jei eš galėsiu pryš jį ir jį pergalėsiu, tada jūs mūsų tarnais būsit, idant mumus tarnautumbit.

Bei [ir] filistas bylojo:

– Eš šią dieną apgėdinojau karį [kariuomenę] Izraelio, duokitem [duokite man] vieną, idant mes vienudu kariautumbim!

Kaip Saulias ir visas Izraelis šiuos žodžius filisto girdėjo, išsigando ir bijojosi didei [labai]. [...]

Bei Dovydas kalbėjo Sauliui:

– Nė vieno žmogaus širdis todėli tenesusikrimsta, tavo tarnas eis ir su filistais kariaus.

O Saul[ius] bylojo Dovydui:

– Tu negali eiti pryš šį filistą su juo kariauti, nesą tu esi jaunikaitis, o šisai yra zelnierus iš savo jaunystės.

¹³ Bretkūnas, *Rinktiniai raštai*, 1983, p. 106–109.

¹⁴ Cituodamas tekstą, autorius taip pat vartojo vienos rūšies skliaustelius (laužtinius). Palyginus citatą su fotokopija, paaiškėjo, kad jis, nenorėdamas apsinkinti teksto, taip pat išleido Bretkūno sinonimiškai vartotus žodžius. Praleisti Bretkūno sinonimai šiame tekste įrašyti lenktiniuose skliausteliuose, o laužtiniai, kaip ir ankstesnėje citatoje, palikti autoriaus intarpams (spec. red. past.).

O Dovydas sakė Sauliui:

– Tavo tarnas buvo beganans avis savo tėvo, ir atėjo levas [liūtas] bei meška ir nunešė avį iš stodo [kaimenės]. Ir eš vijau jį, ir mušau jį, ir išgelbėjau aną iš jo burnos (nasrų). [...] Šiteip tavo tarnas mušė (apgalėjo) bei levą, bei mešką. Teigi ir šisai filistas neapipjaustytas bus kaip tu [liūto ir meškos] vienas. Nesą jisai apgėdinojo karį [kariuomenę] gyvojo Dievo.

Ir Dovydas bylojo:

– PONAS [Viešpats], kursai mane nuog levo ir meškos išgelbėjo, tas mane ir nuog šio filisto išgelbės.

Ir Saulias bylojo Dovydui:

– Eik, PONAS testov su tavimi.

Ir Saulias apvilko Dovydą savo drapanomis (rūbais), ir užsodino jam vario šalną ant jo galvos, ir apdarė jį pancerumi. Ir Dovydas užjuosė savo kardą ant savo drapanų, ir pradėjo vaikščioti, nesą jis to nebuvo mėginens. Tada kalbėjo Dovydas Sauliui:

– Eš teip negaliu vaikščioti, nesą eš to neesmi pripratens, ir atdėjo nuog savens (išsivilkio).

Ir ėmė savo lazda (ram[s]tį) ing savo ranką, ir rinko sau penkis nudilusius akmenis iš upės, ir įdėjo juos ing čereslį [maišelį], kurį jis turėjo [...], ir ėmė vilksninę [virvę akmenims laidyti] savo rankosna bei ėjo ant filisto.

Atėjo teipajeg [taip pat] ir filistas ir artinojosi Dovydop. Ir skydo nešėjas ėjo pirm jo. Kaip tada filistas žvalgė ir veizdėjo (dabojos) Dovydo, paniekino jis jį, nesą jis buvo jaunikaitis burnotas [raudonplaukis] ir gražus. Bei filistas kalbėjo Dovydui:

– Bau [ar] ne šuo eš, jog su lazda manensp [prie manęs] eisi?

Ir jis keikė Dovydą vardu jo Dievo, ir bylojo Dovydui:

– Eik šen manensp, aš tavo mėšą duosiu paukštims po dangumi ir žvėrimis ant lauko.

O Dovydas kalbėjo filistui:

– Tu ateisi manensp kardu, ragotinė ir skyda, o eš ateimi [ateinu] tavensp vardana PONO *Zebaot* Dievo žemės Izraelio, kuriuos tu apgėdinai. Šią dieną PONAS tave ing mano ranką atrodys [atves], idant tave muščiau ir atimčiau tavo galvą nuog tavęs, ir paduočiau kūną kario filistų šią dieną paukštims po dangumi ir žvėrimis ant žemės, idant visa žemė žinotų Izraelio turinti Dievą. Ir idant šisai visas pulkas suprastų, PONA ne per kardą ir ragotinę gelbantį. Nesą kova (karis) esti PONO, ir jis paduos jus mūsų rankosna.

Kaip tada filistas kėlėsi, atėjo ir artinojosi Dovydop, pasiskubinojo Dovydas ir tekėjo [pirmyn bėgo] nuog pulko [izraelitų] pryš filistą. Bei Dovydas siekė ranka ing kolytą [maišelį] ir sugriebė akmenį iš jos, ir metė vilksninę, ir ištiko [pataikė] filistą ingi kaktą jo, kaip akmuo ing jo kaktą insmego ir jisai žemėsp parpuolė ant savo veido.

Šiteip pergalejo Dovydas filistą [...]. (5; skyr. 17)

Vėliau, žuvus Sauliui, Dovydas tapo žymiausiu Izraelio valdovu, poetu – psalmių kūrėju, išpranašavo Mesijo atėjimą iš savo giminės. Aprašomų įvykiu metu dar buvo jaunas, ganė savo tėvo bandą. Buvo pakviestas skambinti arfa sergančiam Sauliui. Dovydo personažas daug kartų vaizduotas meno kūriniuose. Žymiausia Dovydo statula, sukurta Mikelandželo, stovi Florencijoje Jos aukštis 5,5 m. Tai valios, kilnaus heroizmo simbolis, reiškias, kad teisusis silpnas gali įveikti neteisų stiprų.

Neišleistą Bretkūno Biblijos vertimo rankraštį, suskirstytą į 8 tomus, sudarantį arti 2000 lapų, iš vertėjo nupirko Prūsijos valdžia. Deja, jis nebuvo išleistas galbūt dėl to, kad trūko tokiam darbui pasišventusių žmonių. Nemaža dalis Bretkūno išverstos Biblijos paskelbta pagal turimas fotokopijas jo *Rinktiniuose raštuose* 1983 m. (juos parengė Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė). Mokslinį visos Biblijos leidimą pagal Vokietijoje esančius Bretkūno autografus rengia vokiečių kalbininkai Frydrichas Šolcas (Friedrich Scholz) ir Jochenas D. Rangė (Jochen D. Range). Jau išleisti keli tomai. Rangė nustatė, kad 1579–1590 m. laikotarpiu Bretkūnas vertė Bibliją su nemažomis pertraukomis. Vertimo pagrindas buvo Liuterio vokiška Biblija; naudotasi ir lotyniškais, graikiškais šaltiniais bei mokslininkų komentarais. Dar remtasi Vilento *Evangelijomis bei epistolomis*. Kaip minėta, Bretkūno vertimo

rankraščio fotokopija saugoma Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Bretkūnas, naudodamasis kitų autorių darbais, vokiečių kalba parašė *Prūsų krašto kroniką*, kurios išliko keliolika trumpų fragmentų. *Kronikoje* reiškia simpatija seniesiems laisvėje gyvenusiems prūsams. Išlikę *Kronikos* fragmentai bei 14 Bretkūno laiškų paskelbta jo *Rinktiniuose raštuose* su vertimais į lietuvių kalbą. Laiškų pagrindinė tema, panašiai kaip ir Mažvydo laiškuose, – nepasitenkinimas ūkininkavimu, troškimas dirbti kūrybinį darbą, atitinkantį išsilavinimą ir lietuvių kalbos mokėjimą.

Bretkūnas siekė, kad jo veiklą remtų valdžia. Sutelkė nemažą būrį pagalbininkų – kunigų, gerai mokančių lietuvių kalbą. Nuo Bretkūno laikų praktikuojamos kunigų konferencijos spaudai rengiamiems lietuviškiems rankraščiams svarstyti. 1590 m. Ragainėje buvo apsvarstytas Bretkūno *Postilės* rankraštis. Kita korektorių grupė buvo susirinkusi 1592 m. Ragainės pilyje vertinti Biblijos rankraščio. Valdžios nurodymu pilies viršininkas turėjo susirinkimo dalyviams skirti menę, duoti valgyti ir gerti. Pats vertėjas dar tarėsi su hebraistais. Nepaisant visų pastangų, Bretkūnui nebuvo lemta tapti lietuvių *Liuteriu* – pirmajam išleisti Biblijos vertimą.

Matyti, kaip ir kituose XVI a. lietuviškuose raštuose, taip ir tautoje dar būta nemaža senojo tikėjimo liekanų. Bretkūnas *Postilėje* ir, žinoma, pamoksluose, sakomuose pačioje bažnyčioje, perspėja, kad žmonės netikėtų žolininkėmis, žyniais ir visokiomis dievybėmis. Kandžiu žodžiu jis mini ir „popiežininkus“ – katalikus. Bara žmones už tai, kad neina bažnyčion, o verčiau užsuka karčemon. Šią situaciją atpažįstame prisiminę ir Mažvydo laiškus.

Svarbiausias Bretkūno kalbos šaltinis buvo lietuvininkų šnekamoji kalba. Tiesa, joje jau radosi ir germanizmų, daugoka slavizmų, yra šiek tiek prūsicizmų. Ypač sunku buvo versti Bibliją, kurioje daug specifinių terminų. Pasitelkdamas liaudies kalbai būdingą stačiokiškumą ir švelnumą, Bretkūnas mėgsta sustiprinti stiliaus išraiškumą (*lupo ir jų kraują išsiurbė*). Vartojo meilūs pasakymus (*mielą savo tėtutį, mielą mamutę, mielą seseraitę*). Yra liaudiškų palyginimų (*pikčiau limp kaip smala*), vaizdingų veiksmažodžių (*kaip smegte buvo įsmegę*). Kūrėsi naujadarų (*kleidūnai* – eretikai). Mėgo anaforinius pakartojimus, sinonimus (*paklydusi avis duostisi sugauti, duostisi ant pečių jo uždėti, duostisi namo pri kitump avių parnešti; karalystė jo netur sugaišti, prapulti, išnykt*).

Ką lietuvių literatūrai ir kalbai būtų davęs išspausdintas Bretkūno Biblijos vertimas, galime tik numanyti. Amžininkai skaudžiai jautė lietuviškos knygos stoką, apie tai rašė, bet Prūsijos valdžia nesuteikė deramos pagalbos aukštesniems lietuvių šviesuomenės siekiams. Didelė kliūtis buvo Trisdešimties metų karas, XVII a. pirmoje pusėje apėmęs Europą – ir protestantiškąją jos dalį, ir katalikiškąją.

Senųjų lietuviškų knygų tiražai ne iš karto būdavo išperkami. XVIII a. dar buvo platinami iš aukcionų ir Mažvydo, ir Bretkūno kai kurie darbai. Tai rodo, kad lietuviška knyga buvo tapusi ne tik valdžios ir kunigų platinamu, proteguojamu leidiniu, bet ir rinkos preke¹⁵.

Lituanistai labai dėkingi už Bretkūno gyvenimo ir veiklos tyrinėjimą 1987 m. mirusiam žymiam vokiečių baltistui ir slavistui Viktorui Falkenhanui. Šis vokiečių mokslų daktaro disertaciją *Lietuviškosios Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas ir jo pagalbininkai* (1941), o senatvėje – novelių ciklą apie Bretkūną. Kai kurios novelės 1986 m. buvo paskelbtos *Pergalės* žurnale (Nr. 5; vertė Jonas Kilius). Falkenhanas subtiliai pavaizdavo žilagalvį Labguvos kleboną, kurio sąmonėje susijungia praeitin grimztanti prūsų senovė ir nauji krikščioniški laikai.

Albinas Jovaišas, *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 131–150.

¹⁵ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 185.